

Влада Сокирская

Григорий Храбан – первый научный краевед Уманщины

Одним из тех, кто посвятил свою жизнь самоотверженному труду на ниве истории, является археолог, историк Украины и краевед Уманщины Григорий Ефимович Храбан. Исследование научной биографии Г. Ю. Храбана позволило определить приоритетные направления его творчества: археология, древняя история Украины, история восстания 1768–1769 годов в Украине, история Уманщины с древнейших времен, история создания дендрологического парка «Софиевка», «Шевченко и Умань», революционные события и события Великой Отечественной войны на территории Уманщины, биографистика, библиографическая деятельность.

Ключевые слова: краеведение, Уманщина, Г.Ю. Храбан, история, археология.

Vlada Sokyrska

Grygoriy Hraban – first scientific local historian of Uman

One of those who devoted his life to selfless work in the field of history is an archaeologist, historian and ethnographer Uman Ukraine Grygoriy Hraban. The study of scientific biography G. Hraban possible to determine the priorities of his work: Archaeology, Ancient History of Ukraine, history rebellion 1768–1769 famine in Ukraine, Uman history from ancient times, history of Arboretum “Sofiyivka”, “Shevchenko and Uman”, revolutionary events and events of the Great Patriotic War in Uman, Biographical, bibliographical activities.

Key words: Regional Studies, Uman, G.Hraban, history, archeology.

УДК 07(87)456

Ірина Петренко (м. Київ)

ВІРА ЖУК – КОРИФЕЙ ВІТЧИЗНЯНОГО ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Статтю присвячено дослідженню внеску В.Н.Жук у розвиток освітянського краєзнавства. Акцентовано увагу на тому, що діапазон наукових зацікавлень ученої широкий: давня історія, козацька доба, національні меншини, релігія, культура, освіта, відомі люди України і Полтавщини. Наголошується на тому, що В.Н.Жук своєю активною науково-пошуковою роботою продовжила краєзнавчі традиції Полтавщини.

Ключові слова: Віра Никанорівна Жук, освітянське краєзнавство, історія, Полтавщина, наука, краєзнавчі традиції краю.

Полтавщина дала людству цілу плеяду талановитих людей: учених, письменників, поетів, митців, винахідників, державних діячів. Серед них варто згадати відомого в Україні та за кордоном вченого-історика, архівіста, фахівця у сфері славістики, зокрема, болгаристики, автора понад 400 наукових праць, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України Віри Никанорівни Жук (1928–2008).

Науковий доробок В.Н.Жук не втрачає актуальності і нині. Її праці, присвячені багатьом проблемам вітчизняної історії та історичного краєзнавства, становлять собою вагомий вклад у розвиток української історичної науки. Дослідниця була винятково принциповим, об'єктивним, наполегливим, глибоким ученим, а також висококультурною, доброзичливою, порядною, чуйною, толерантною, інтелігентною людиною.

Певну кількість студій вже було присвячено життєвому і науковому шляху В.Н.Жук. Зокрема, спога-

ди про співпрацю з нею написали відомий вітчизняний вчений П.Т.Тронько [1] та болгарський дослідник Х.Станев [2]. Науково-дослідницькій роботі В.Н.Жук в Державному архіві Полтавської області присвятили свої студії полтавські архівісти Т.П.Пустовіт [3] і М.Чиркова [4]. До 80-річного ювілею вченої І.М.Петренко підготувала дослідження, де було зроблено спробу підбити підсумки багаторічної пошукової і дослідницької роботи В.Н.Жук [5].

Незважаючи на наявність зазначених досліджень, все ж таки узагальнюючої розвідки про науково-дослідницьку діяльність і роль В.Н.Жук у розвитку вітчизняного краєзнавства досі немає. Заповнити цю прогалину і покликана дана стаття.

Метою даної студії є показати внесок В.Н.Жук у розвиток вітчизняного краєзнавства, визначити і охарактеризувати сферу зацікавлень ученої та її науковий доробок.

В.Н.Жук народилася 12 квітня 1928 р. в приміському селі Кривуші Кременчуцького району Пол-

тавської області в сім'ї службовця. У 1935 р. вона поступила у 1-й клас Кривушанської неповної середньої (семирічної) школи, де й закінчила до війни 6 класів. У роки Великої Вітчизняної війни В.Н.Жук з батьками проживала на окупованій території, пережила всі страхи війни і окупації, з 1942-го – до вересня 1943 р. працювала в громадському дворі. Після звільнення села деякий час разом з іншими односельчанами працювала в колгоспі ім. Г.І.Петровського. У 1947 р. закінчила Кременчуцьку середню загальноосвітню школу № 2. 1950 р. поступила на історичний факультет Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка і в 1955 р. з відзнакою закінчила історико-архівний відділ цього університету.

Після закінчення університету В.Н.Жук була направлена на роботу в Державний архів Полтавської області (тоді Полтавський обласний державний архів). Працювала там до червня 1978 р., спочатку на посадах наукового і старшого наукового співробітника, згодом – начальника відділу використання і публікації документів. Із червня 1978 р. до вересня 1986 р., до виходу на пенсію, працювала в Полтавському державному педагогічному інституті (тепер – національний університет) імені В.Г.Короленка спершу на посаді асистента, потім викладача, старшого викладача, доцента кафедри історії СРСР та УРСР. Після виходу на пенсію протягом кількох років ще продовжувала працювати і у педінституті на посаді доцента. Співробітничала з Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського.

Працюючи в архіві, В.Н.Жук займалася дослідженням історії архівної справи та архіву, брала участь у підготовці двох видань путівника по архіву, збірників документів, публікацій у наукових журналах про пошукову, видавничу роботу, виступала зі статтями, у тому числі в часописах, на різну тематику. У 60-х роках ХХ ст. брала активну участь у підготовці тома «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область» [6] на громадських засадах, за що Указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 лютого 1975 р. їй було присвоєно почесне звання Заслуженого працівника культури Української РСР.

У травні 1977 р., без відриву від виробництва, при відділі історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії Академії наук Української РСР захистила кандидатську дисертацію на тему «Громадськість України в російсько-болгарських взаєминах 60–70-х років ХІХ століття» (науковий керівник – доктор історичних наук П.С. Сохань). Науковий ступінь кандидата історичних наук присуджено рішенням Ученої ради Інституту історії

АН УРСР від 31 травня 1977 р. Звання доцента офіційно присвоєно рішенням ВАК при Раді Міністрів СРСР 27 листопада 1985 р.

Діапазон досліджень В.Н.Жук досить широкий. Протягом усього часу своєї трудової, наукової діяльності вчена брала участь у написанні більше 20 колективних наукових історичних видань – книг, збірок документів, 13 випусків серії брошур «Наш рідний край» [7], таких солідних праць, як «Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини» (1648–1941; 1943–2002 рр.), «Полтава. Історичний нарис» (Полтава, 1999) [8] та інші. Також вона є автором (самостійно чи у співавторстві) близько 200 статей у книгах, брошурах, наукових журналах, понад 460 статей та довідок в енциклопедичних виданнях, зокрема в енциклопедичному довіднику «Полтавщина» [9]. В.Н.Жук готувала методичні рекомендації для викладачів, вчителів, студентів, учнів, опублікувала велику кількість статей у часописах. Брала участь у багатьох міжнародних, всеукраїнських і регіональних історичних конференціях.

Широко використовуються у школах і вищих навчальних закладах Полтавської області підготовлені за участю Віри Никанорівни 13 випусків історико-краєзнавчого видання «Наш рідний край», у яких йдеться про важливі історичні події, пов'язані з історією України і Полтавщини, про пам'ятки природи, розвиток освіти, культури, піонерів ракетобудування, авіації, космонавтики, котрі народилися чи проживали у краї, про підземелля Полтави та стародавніх міст-фортець Полтавщини, голодомор 1932–1933 рр., Велику Вітчизняну війну та ін.

Багато статей вчена присвятила таким видатним людям, як І.П.Котляревський, Т.Г.Шевченко, М.В.Гоголь, В.Г.Короленко, Євгеній Булгаріс, Никифор Феотокі, Афанасіос Псалідас, М.В.Скліфосовський, Ю.В.Кондратюк, Ю.О.Победоносцев, М.А.Комарницький, А.С.Макаренко та іншим.

В.Н.Жук є автором історичних нарисів про ряд храмів та монастирів Полтави і Полтавщини, які були центрами розвитку духовності, освіти, культури краю. Зокрема, «Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Статті з коментарями та фотоілюстраціями», «Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря» (у співавторстві з Г.Д.Сердюком) [10].

Основні напрямки наукової діяльності В.Н.Жук – історичне краєзнавство, конкретно історія Полтавщини (різні періоди), пам'ятки історії та культури, видатні люди краю. В галузі славістики – вивчення економічних, культурних та інших

зв'язків України і Болгарії, Полтавщини та Болгарії у XIX – XX ст. [11]. Досліджувала також питання про німецьких колоністів на Полтавщині, їх соціально-економічне становище, культуру, побут, історію окремих відомих нащадків тих колоністів, які переселилися на українські землі ще в другій половині XVIII – на початку XIX ст. [12]. Писала брошури про смт. Градизьк, Диканьку, Нові Санжари, про битву Вітовта на Ворсклі із золотоординцями 1399 року.

В.Н.Жук багато працювала над створенням методичних рекомендацій, посібників для вчителів та учнів з історії рідного краю. В останнє десятиліття чимало уваги приділяла дослідженню процесу формування української народності, про перебування наших земель у складі Великої Скіфії, Сарматії, Готської держави, під владою гуннів, Аварського каганату, у складі Великої і Чорної Болгарії, Київської Русі та інших державних ранньофеодальних об'єднань, аж до завоювання монголо-татарами та входження до складу Великого князівства Литовського; про історичні корені різних етносів, які проживали тут у давнину, а також про їх взаємини між собою [13].

Наслідком цього багаторічного дослідження і копійкою роботи стала книга “Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини (VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е.)” (книга витримала 3 видання) [14]. Дослідження присвячене тривалому процесові формування української народності, маловідомим сторінкам вітчизняної історії, особливо періоду до Київської Русі. У монографії В.Н.Жук розкрила особливості перебування українських земель, у тому числі й території Полтавщини, у сиву давнину в складі Великої Скіфії, Сарматії, під владою готів, гуннів, Аварського каганату, Великої та Чорної Болгарії, під ігом Золотої Орди, у складі Великого князівства Литовського. Вчена показала роль протоболгар, торків, половців та інших етносів у процесі формування українського етносу та державотворчих процесів в українських землях. В.Н.Жук дослідила історичні корені різних племен, народів, які переходили через наші землі або осідали на них, про їх взаємозв'язки. Окремі нариси присвячено питанням про час заснування та перші згадки про Полтаву, про Кия і Київ та іншим. На підставі аналізу багатьох історичних джерел ряд трактовок, міркувань у книзі висловлено вперше. В.Н.Жук правдиво і науково достовірно інтерпретувала цілу низку недовідомо або зовсім не досліджених так званих «білих плям» в історії не тільки українського, а й болгарського, угорського, польського і ряду інших народів, започаткованих «у сивій давнині».

Грунтовно вивчаючи давню історію України, В.Н.Жук пов'язала її історичний розвиток із давніми булгарами, Великою Булгарією, акцентувала увагу на зв'язках України й Болгарії. Вчена досліджувала життя і діяльність Булюмара-Шеке (Щека), Кубрата (Хорива), Шамбата (Кия), участь народних мас України у визволенні Болгарії від п'ятивікового османського іга та ін. Велику роль у цьому відіграла співпраця з відомим істориком із м. Казані (Татарстан) Фаргатом Габдул Хамітовичем Нурутдіновим. Їх пов'язувало тривале листування, обмін думками, поглядами, новинками в розвитку історичної науки. Зокрема, збережені і введені в науковий обіг Фаргатом Нурутдіновим унікальні пам'ятки – перш за все звід давньобулгарських літописів „Джагфар Тарихы” та карачаєво-булгарські літописи, що проливають багато світла і відкривають багато „білих плям” в історії України і конкретно Полтавщини. Ці унікальні джерела дають можливість по-новому поглянути на нашу давню історію і роль у ній давніх болгар.

В.Н.Жук брала безпосередню участь більш ніж у 20 міжнародних, республіканських, обласних тематичних і краєзнавчих наукових конференціях, у тому числі в двох у Болгарії. Займалася пошуковою науковою роботою в багатьох центральних державних архівах колишнього СРСР, у центральних та обласних архівах України і в 4-х архівах Болгарії. Підтримувала контакти з багатьма вченими, краєзнавцями, полтавськими книголюбями (була членом Полтавського клубу книголюбів), що в значній мірі допомагало в її пошуковій та науково-дослідній роботі. У 2006 р. В.Н. Жук стала лауреатом обласної премії ім. Самійла Величка.

Внесок В.Н.Жук у розвиток сучасної науки є досить вагомим. Її відкриття у галузі давньої історії України є величезним здобутком української історичної науки. Вона була винятково принциповим, об'єктивним, наполегливим, трудолюбивим ученим. В.Н.Жук була надзвичайно щирою, доброзичливою, порядною, чуйною, толерантною, інтелегентною людиною. Про таких людей як вона колись козаки говорили „сіль землі”, тому що на таких як вона тримається планета, а тому до неї завжди тягнулися люди. Вчена ніколи не відмовляла у допомозі, завжди вислуховувала, радила, допомагала словом і ділом, підтримувала.

Свої знання В.Н.Жук передавала молодим вченим: консультувала, радила, допомагала. До неї завжди можна було звернутися з будь-яким запитанням з історії України і Полтавщини, вона завжди знаходила на нього відповідь або радила літературу, що її вар-

то прочитати. Колишні студенти і молоді науковці завжди згадують Віру Никанорівну з вдячністю і ніжним трепетом у душі. Адже її здатність надихати, пробуджувати інтерес, розвивати творчі здібності, поради не лише на науковій ниві, але й у буденному житті, викликають захоплення і щиро вдячність.

Незважаючи на свій поважний вік, В.Н.Жук брала активну участь у громадському житті міста. Вчена зустрічалася з викладачами ряду вищих навчальних закладів, учителями, студентами, учнями, ділилася з ними своїм багаторічним досвідом у галузі архівознавства, історичного краєзнавства та історії України. В.Н.Жук була активним учасником конференцій, що проводилися у Полтаві та за її межами, виступала з актуальними дослідженнями і цим самим внесла свій вклад у розвиток вітчизняної історичної науки.

3 листопада 2008 р. після тяжкої хвороби перестало битися серце В.Н.Жук. Поховали дослідницю в Полтаві, історію якої вона досліджувала все своє життя. У жовтні 2010 р. на могилі встановлено пам'ятник на зібрані родичами ученої кошти, а також на пожертви учнів, колег, друзів, науковців, усіх небайдужих.

Внесок В.Н.Жук у розвиток вітчизняного краєзнавства важко переоцінити. Її науковий доробок становить величезний вклад у розвиток української історичної науки. Діапазон наукових зацікавлень В.Н.Жук широкий: давня історія, козацька епоха, період Великої Вітчизняної війни, національні меншини в Україні, релігійні, освітні, культурні, мистецькі традиції України і Полтавщини. Студії, присвячені давній історії України (додержавний період і період Київської Русі), дали змогу ліквідувати багато «білих плям» у вітчизняній історії, крім того, нині вони є перспективними з точки зору їх подальших теоретичних розробок. Праці, присвячені взаємовідносинам між українським, болгарським, німецьким народами, не втрачають своєї актуальності, а сприяють порозумінню толерантних відносин і налагодження культурних зв'язків між ними. Виступи, лекції, дискусії, співпраця В.Н.Жук із освітянським, науковим загалом Полтавщини і України, учнями, студентами сприяло розвитку освітянського краєзнавства і продовжило традиції краєзнавчого руху краю.

Перспективами подальших розробок даної теми може бути дослідження інтелектуального оточення В.Н.Жук, її наукових зв'язків, переписки з відомими вченими, письменниками і державними діячами.

Джерела та література

1. *Тронько П.Т.* Летопись дружбы и братства // Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти т. / П.Т.Тронько. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 76.
2. *Станев Христо.* Братская дружба ни свързва // Очерки за Полтавска област / Христо Станев. – София : Издательство на Отечествен фронт, 1981. – С. 6.
3. *Пустовіт Т.П.* До ювілею архівіста / Т.П.Пустовіт // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області. – Полтава : ДАПО, 1998. – С. 315-333.
4. *Чиркова М.* Жук Віра Никанорівна / М.Чиркова // Українські архівісти: Бібліографічний довідник: у 3-х вип. / Упор. Т.В.Портнова. – К. : Держкомархів, 2002. – Вип. 2: 1940-1960-ті рр. – С. 84-86.
5. *Петренко І.М.* Віра Никанорівна Жук: талановита дослідниця на ниві історичної науки України / І.М.Петренко // Постметодика. – 2008. – № 2. – С. 51-55.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна ред-я УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с.
7. *Жук В.Н.* Що знаємо про Полтавську губернію? Якою була її економіка в дореволюційні часи? / В.Н.Жук // Наш рідний край. Сторінки про економічний розвиток Полтавщини. – Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 1990. – С. 3-10; *Жук В.Н.* Яка доля унікального дару молдавського господаря? / В.Н.Жук // Наш рідний край. Сторінки про пам'ятки історії та культури Полтавщини. – Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 1997-12. – С. 3-10; *Жук В.Н.* Наш рідний край. Сторінки з історії Полтавщини в запитаннях і відповідях / В.Н.Жук. – Полтава : ІВА «Астрея», 1992. – 63 с.
8. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Упор. Жук В.Н., Суховська З.М. – Полтава : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 205 с.; Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943-2002 рр.) / Упор Жук В.Н., Суховська З.М. та ін. – Полтава : «Полтавський літератор», 2002. – Ч. II: З історії адміністративно-територіального поділу. – 377 с.; Полтава. Історичний нарис / За ред. О.Б.Супруненко, М.А.Якименка, В.Є.Лобурця та ін. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 280 с.
9. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К. : «Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана», 1992. – 1022 с.;

10. Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Статті з коментарями та фотоілюстраціями. Видання друге, перероблене і доповнене / Віра Никанорівна Жук – Полтава: ТОВ „АСМІ”, 2007. – 248 с.; Жук В.Н. Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / Жук В.Н., Сердюк Г.Д. – Полтава: Поліграфічне підприємство «АСМІ», 2007. – 238 с.
11. Жук В.Н. На Шипці народжена. Нариси подружні зв'язки Полтавщини і Болгарії // Жук В.Н., Кушнір М.С. – Х.: Прапор, 1970. – 108 с.; Жук В.Н. На Шипці народжена // Жук В.Н., Кушнір М.С. – Х.: Прапор, 1975. – 117 с.; Жук В.Н. Собор болгар України на Полтавщині / В.Н.Жук // Постметодика. – 2002. – № 1. – С.57-58.
12. Жук В.Н. Долею пов'язані з Україною. Нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – 330 с.
13. Жук В.Н. Давні булгари і Кубрат – володар Великої Булгарії // Слов'янський збірник. – 2002. – Вип.1. – С.65-88; Жук В.Н. Половці як складова частина українського етносу / В.Н.Жук // Слов'янський збірник. – 2004. – Вип.3. – С.13-35; Жук В.Н. Сліди великих переселень народів на карті Євразії / В.Н.Жук // Слов'янський збірник. – 2005. – Вип.4. – С.10-26; Жук В.Н. Найдавніші відомості про Полтаву / В.Н.Жук // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 1998. – № 1. – С.23-46; Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 1999. – № 1-2. – С.19-42; Жук В.Н. Кубрат – володар Великої Булгарії / В.Н.Жук // Болгарський ежегодник / Редкол.: Алексеева Ю.Н. и др. – К.: Київський славистичний університет, 2006. – Т.6. – С.101-109; Жук В.Н. Из глубины віків. Сторінки з історії Полтавщини від Скіфії до Великого князівства Литовського (VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е.) / В.Н.Жук // Постметодика. – 2003. – № 1. – С.44-52; № 2. – С.46-53; № 3. – С.8-21; № 4. – С.10-15; Жук В.Н. Про Кия та час заснування Києва / В.Н.Жук // Постметодика. – 1997. – № 4. – С.18-28.
14. Жук В.Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: Вид-во „Полтава”, 1998. – 213 с.; Жук В.Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава-Кобеляки: Вид-во „Кобеляки”, 2003. – 410 с.; Жук В.Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 384 с.

Ирина Петренко

Вера Жук – корифей отечественного образовательного краеведения

Статья посвящена исследованию вклада В.Н.Жук в развитие образовательного краеведения. Акцентировано внимание на том, что диапазон научных интересов ученой широкий: древняя история, казацкая эпоха, национальные меньшинства, религия, культура, образование, известные люди Украины и Полтавщины. Внимание обращается на то, что В.Н.Жук своей активной научно-исследовательской работой продолжила краеведческие традиции Полтавщины.

Ключевые слова: Вера Никаноровна Жук, образовательное краеведение, история, Полтавщина, наука, краеведческие традиции края.

Iryna Petrenko

Vira Zhuck – the coryphaeus of local history

The article deals with the contribution of Zhuck Vira into educational local history. The author emphasizes broad scientific interests of this scientist: ancient history, the Cossacks period, national minorities, religion, culture, education, outstanding people of Ukraine and Poltava region. So, V. Zhuck's works continued traditions of Poltava local history.

Key words: educational local history, history, Poltava region, science, traditions of local history.

